

Тайиров М.М., Мусаев Ө.М.

**XX КЫЛЫМДЫН БАШЫНДАГЫ ИСФАЙРАМ-САЙДА
ӨТКӨН ЖЭЭНБАЙДЫН АШЫ. САДИР МИН БАШЫНЫН
ЧЕЧИМИ ЖАНА АНЫН ТАРЫХЫЙ МААНИСИ**

Тайиров М.М., Мусаев О.М.

**ПРОВЕДЕНИЕ МЕРОПРИЯТИЯ, ПОСВЯЩЕННОГО ПАМЯТИ
ЖЭЭНБАЯ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА В МЕСТНОСТИ ИСФАЙРАМ-САЙ.
РЕШЕНИЕ САДИРА МИН БАШЫ И ЕГО ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

М.М. Taiirov, O.M. Musaev

**HOLDING THE ARRANGEMENTS HONOUR OF ZHEENBAI
ON ISFAYRAM-SAY IN THE EARLY XX CENTURY. THE DECISION
OF SADYR MIN BASHY AND ITS HISTORICAL MEANING**

УДК: 947.373.167/341 (575.2)

Бул макалада Исхак Асан уулу Полот хандын көтөрүлүшү, хандыкка тиешелүү байлыкты Жээнбайдын таап алып байышы, Жээнбайга арналган аш жана ал ашта Садир миң башынын адилеттик үчүн жүргүзгөн иштери жөнүндө баян болот.

Негизги сөздөр: *Кокон хандыгы, элдик кыймыл, байлык, уурудук, адилеттүүлүк.*

В этой статье рассказывается о восстании Исхак Асан уулу Полот хана, о том, как разбогател Жээнбай, благодаря найденному им ханскому богатству. Также в статье говорится о мероприятии, посвященном Жээнбаю и о проведенных работах на этом мероприятии Садир мин башы за справедливость.

Ключевые слова: *Кокандское ханство, народное движение, богатство, воровство, справедливость.*

This article deals of rebellion of Ishak Asan uulu Polot Khan, with the finding of wealth of Zheenbai, which belongs to Khan where the mingbashi (lord) displayed his justice at the anniversary, which honored to Jeenbay.

Key words: *the Kokand khanate, popular movement, wealth, theft, justice.*

1916-жылы азыркы Кадамжай районуна караштуу Исфайрам-Сай аймагынын Алыш айылында Жээнбай деген атагы алыска кеткен байга уулу Кадыркул аш берип, ага чөлкөмдөгү башы көрүнгөн атка минерлердин баары чакырылат. Жээнбайдын байлыгы ченемсиз көбөйүп, төрт түлүк малы короого батпай, даңкы алыска кетип, XX кылымдын башында Исфайрам-Сайдын боюнда андан ашкан бай болбоптур. Анын тездик менен байышына эл арасында айтылып калган төмөнкү окуянын чындыгы бар экени калетсиз.

Жээнбай Алыш айылында байлардын коюн кайтарып жүргөн жөнөкөй эле адам болгон. Кыш күндөрүнүн биринде Жээнбай досу Мис менен Амамбек жайлоосунда кой жайып жүрүп, колотто атчан адамдардын тобун көрүшөт. Атчандар шагылдуу тоо боорунун күңгөй бетине токтошуп, артынган куржундарын шагылга бекитишет да, көпкө кармалбастан артын көздөй кайтышат. Жээнбай досу Мис менен бет мандайдагы тоо боорундагы арчага жашыны-

шып, болгон окуяны күзөтүп турушат. Атчандар көрүнбөй калган кезде, аттар токтогон жерге келише, шагал арасына бекитилген куржундун ичинде байлык катылганын көрүшөт. Досуна караганда амалкөй Жээнбай кечке маал келип, куржунду алып кетebиз деп Мисти көндүрүп, казынага тийбестен кайтышат.

Түндө эл уйкуга кирген учурда эки дос белгиленген жерге келип, куржундарды таппай калышат. Жээнбай болсо байлыктарды каткан адамдар кайтып келишип, алып кетишиптир деп досун ишендирет. Көп өтпөй эле Жээнбай байы баштайт. Ага шектенип Мис досунун алдына келип, болгон окуяны элге ашкере кылам дегенинен, ага короодогу малынан бөлүшүп, жер айдоо үчүн кош өгүз, минерине ат берип, үстүнө тон жабат. Ошентип жабылуу аяк жабылуу бойдон калат.

Бирок эл да Жээнбайдын кантип бай болуп кеткенин түшүнүшпөй, айран-таң болушат. Жогорудагы куржундагы байлыкка байланышкан окуя эл оозундагы маалыматтар боюнча 1876-жылдын кыш айларына туура келип, Кокон хандыгынын казынасынын бир бөлүгүнө байланыштырылып айтылып жүрөт.

1873-1876-жылдары Кокон хандыгында Кудаяр хандын бийлигине каршы элдик-боштондук күрөш жүргөн. Фергана өрөөнүнү толук ичине алган боштондук кыймыл үч жылга созулуп, Кокон хандыгынын жоюлушу менен аяктайт. Бул кыймыл тарыхта «элдик кыймыл», «Кокон көтөрүлүшү», «Полот хандын көтөрүлүшү» деген аттар менен белгилүү. 1873-1876-жылдардагы элдик кыймылдын эволюциялуу өнүгүшүнө байланыштуу аны эки чоң мезгилге бөлүүгө болот;

Биринчи мезгил – 1873-жылдын жазынан 1874-жылдын күзүнө чейин. Экинчи мезгил – 1875-жылдын жазынан 1876-жылдын аягына чейин: Бул бөлүштүрүү кыймылдын мүнөзү, максаты, масштабы, социалдык, улуттук курамы жана кыймылдаткыч күчтөрү сыяктуу белгилерге негизделген [1, 12-б.]. Күрөштүн экинчи этабынын башында Охнадан чыккан (азыркы Кадамжай районунун Охна айылы) молдо Исхак Асан уулу Полот хан турган. 1873-жылы жайында 29 жаштагы Исхак Асан уулу «Полот

хан» деген ат менен Ала-Буканын Сафид-Буланында 1842-жылы Шералы хан көтөрүлгөн жерде саруу, багыш, кутлук-сейит, найман, кытай урууларынын миндеген өкүлдөрүнүн катышуусунда ак кийизге салынып хан көтөрүлгөн. Кыймылдын биринчи этабы (1873-74-жж.) экинчисине (1875-76-жж.) эволюциялык жол менен өткөн. Анткени көтөрүлүштүн көрүнүктүү жетекчиси болгон Исхак Асан уулу Полот хан биринчи мезгилде катардагы эле жетекчилеринин бири болсо, экинчи этапта негизги фигурага айланган. Исхак Асан уулу өзүнүн чыныгы элдин уулу экендигин жана жөндөмдүү, ар тараптуу жетекчи экендигин көрсөтө алган [1, 12-13-бб.].

1873-1876-жылдардагы Кокон хандыгындагы көтөрүлүштөр коомдук-экономикалык мааниде тек гана ханга каршы эмес, аны менен бирге орус басып алуучулугуна каршы багытталган кыймыл болгон. Кудаяр хандын орустарга таянып, элден шариятта жок салык чогулткан. 140 000 күмүш акчасын орус мамлекеттик банкына Кауфман салдырткан, 1875-жылы 12-августта Кудаяр ханды үй-бүлөсү жана жакындары менен Оренбургга жөнөтүүгө буйрук чыгарган. Аны туткундан казактын белгилүү бийи Азберген Муңайтпас уулу куткарып жиберет [2, 184-б.]. Кудаяр хан 1881-жылы ажылык сапарга барып, бир жылдай жүрүп, Стамбулдагы үйүндө 3 ай жашайт. Жолго чыгар алдында 1883-жылы шейх Шаадет Пенах эшендин мазарына сыйынууга барып, ошол жерден өпкөсүнө суук тийип, Гераттын жанындагы Карух деген кыштакта 51 жашында каза болгон [3, 24-б.].

Көтөрүлүштүн акыркы айларында Абдрахман Аптабачынын кол астында турушкан кыймылдын белгилүү жетекчилеринин орустарга багынып бериши, күчтүү кошундун тарап кетиши, орус бийликтерине жөнөтүлгөн элчилерден алгылыктуу кабардын кечендеши, жеңишке ишенген Полот ханга катуу сокку болгон. Аптабачынын чыккынчылыгына жооп кылып, Исхак Маргаланда Аптабачынын үч инисин, келиндерин жана туткундагы 8 орус солдаттын мууздатып салат. Ошол окуядан кийин Полот хан Маргаландан чыгып кетет.

Көп узабай 5 жез замбректен башка куралды Маргаланда таштоого аргасыз болуп, бир аз гана байлыгын алган Полот хан, 400 сарбаздын жана миң сыпайдын коштоосунда шаардан чыгып кетип, Кожо-Магыз мазарына токтойт. Бул жерде Согуштук кеңеш өткөрүлөт. Анда кээ бирөөлөр тоо арасындагы кыргыз айылдарына барып күч топтоп, жазында кармашты улантуу керек дешсе, кай бирлери Коконго кайра кол салуу пландарын сунушташкан. Полот хандын кайын атасы Музаффар Шаа Үч-Коргондо ыңгайлуу учурду күтүп туруу керектигин сунуштаган. Музаффар Шаанын жеке саясий кызыкчылыгы да болгон. Полот хандын кошуну менен Кара-Тегиндеги (азыркы Тажикстандын Жерге-Гал району) агасы Раим Шаанын ээлеген тактысын тартып алып, ал жерден күч топтоп, Коконго кол салууну ойлогон. Кеңештин акырында Полот хан кайнатасынын пики-

рин кубаттап, 5 миң атчан, 700 сарбаз жана 5 замбареги менен Үч-Коргонго (учурдагы Кадамжай районуна караштуу аймак) жөнөйт. Полковник А.Н.Меллер-Закомельский 1876-жылдын 26-январь күнү Полот ханды куугунтуктоого иниси флигель-адъютант ротмистр Меллер-Закомельскийди аттандырат. Ротмистр Меллер-Закомельский жолдо орус командачысына кат алып келе жаткан Маргаландын амининин чабарманына жолугуп, алардан Полот хан Чоң-Алай өрөөнүнө чыгып кетүүгө даярданып, Үч-Коргон кыштагында өргүү алып, жатат деген кабарды угуп, 27-январдан-28-январга караган түнү Полот хандын кошунуна кол салат. Орустардын колуна Полот хандын туусу, 5 жез замбареги, милтелүү 100 мылтыгы, Исхактын жеке буюмдары жана 20 барабаны, 4 сурнайы, 200дөй төөсү түшүрүлгөн. Көпчүлүк колунан айрылган Полот хан Исфайрам дарыясын бойлоп Чоң-Алайга карай чегинет [4, 233-б.]. Дароот-Коргондо кол топтоп жаткан Полот ханга Кара-Тегиндин беги Раим Шаа кол салат. Жараланган буту менен Полот хан алыска кете албай, Гөөзан тоосундагы үңкүрдө (Кадамжай районуна караштуу Чаувай айылына жакын үңкүр) 1876-жылдын 19-февралында туткунга түшүрүлүп, 1-март күнү Маргалан шаарында дарга асылган [5, 99-б.]. Көтөрүлүштүн жүрүшүндө Исхак Асан уулу жеңилди. Анын жакын адамдары Исфайрам дарыясын бойлоп Чоң-Алайга, андан Памирге, Памир аркылуу Авганистанга бет алууну пландаштырышат. Бирок орус жазалоочу отряды алардын сары изине чөп салып, кууп олтурушкандыктан, өз максаттарына жетпей калышкан. Элдин айтымында Жээнбай таап алган куржундагы байлык бул Исхак Асан уулу Полот хандын Кокон хандыгынын казынасынан алган байлыгы деп эсептейбиз.

Алыш айылынын тургуну Меражидин Тажибаев аксакалдын айтымында анын чоң атасы Маат ажы Алыш айылынын таасирдүү адамдарынын бири болгон. Ага бала чагында эле чоң атасы Маат ажынын Исхактын көтөрүлүшү жөнүндө көп жолу айтып бергенин баяндап берди. Кокон хандыгындагы 1873-1876-жылдары болуп өткөн көтөрүлүштө жеңилүү ызасын тарткан Исхак хандын жакын жан-жөөкөрлөрү Чоң-Алай тарапка кетип баратып, Меражидин аксакалдын чоң атасы Маат ажынын үйүнө келип токтошкон. Анткени Алыш айылы Исфайрам дарыясынын боюнда жана Чоң-Алайга кетүүчү жол айылды аралап өткөн. Маат ажы менен кошо Максым (Зиябидин Максым болушу мүмкүн), паша (бул Полот хандын кайын атасы Музаффар Шаа) жана датка (маалымат боюнча кал Мурзакул датка, бий) деген төрт адам болушкан (Мурзакул бий же датка көтөрүлүштүн акырында орус падышачылыгына Чоң Алайдан качып келип Гөөзандагы үңкүрдө жаткан Полот ханды 1876-жылдын 19-феврал күнү кармап берген. Полот хан акыркы учурда Мурзакулдун кыйды амалдарын байкаса да, айла жоктон аны менен мамиле жасоого аргасыз болгон. Ал өзүнүн бир тууганын Полот хан өлтүрткөнү үчүн өч алуу максатын-

да ушундай ишке барган [4, 233-б.]). Алар үйдө көпкө турбастан эле, аттарына минишип жөнөп кетишет да, чай кайнам убак өтпөстөн кайтып келишет. Кайтканда аттарына артынган куржундар жок болгон. Алар сапардан кайтканда куржундарды алабыз деп ойлошкон чыгар. (Кудаяр хан бийликтен кеткенден кийин тактыга келген Полот хандын хандыктын казынасына ээ болушу жөнүндө Зиябидин Максымдын «Фергана хандарынын тарыхы» эмгегинде да айтылат. «Хан Азирети кеткенден кийин бир Полот хан деген падыша чыкты. Ал байларды чогултуп, силерде Саид Мухаммат Кудаяр хандын малы, мүлкү бар экен деп, баарын тартып алган эле» [6, 248-б.]). Бирок көтөрүлүшчүлөр Чоң-Алайдан ары өтө алышпай, артка кайтышат. Куржундагы байлыкты бекиткендер да Раим Шаанын кол салуусуна дуушар болуп, казынаны издегенге чамасы жетпей калган. Аны Алыштагы койчу Жээнбайдын таап алып, байып кетиши бул чындык.

Ошентип Кокон хандыгы Исхактын колго түшкөн күнү жоюлуп, ордуна Фергана облусу түзүлөт. Ири шаарларга орус бийликтеринин аскер бөлүктөрү жайгашып, элеттеги чоң кыштактарга гарнизондор коюлат. Расмий жарлык чыга элек болсо да 7 уезд: Наманган, Чуст, Анжиян, Ош, Маргалан, Кокон, Исфара уштурулган. Кийин Исфара жана Чуст жоюлуп, 5 уезд гана калган. Туркестан генерал-губернаторлугу XIX кылымдын акырында 5 областка бөлүнгөн (Сыр-Дарыя, Фергана, Самарканд, Жети-Суу, Закаспий). Областтар уездерге бөлүнгөн. Уездер волосторго, волостор айылдарга бөлүнгөн. Башкаруунун колониалдык структурасы, кыргыздарды ар түрдүү административдик-аймактык областтарга бөлүп салган, бул кыргыздардын саясий, чарбалык, этникалык жактан бирдиктүү эл катары биригишине тоскоолдук жараткан. Волосторго жергиликтүү элдерден кадыр-барктуу адамдар элдик добуш берүү жолу менен шайланган. Волостордун башчылары (болуштар) волостук курултайда, айыл старчындары (аксакалдар) айыл жыйындарында шайланышкан. Шайлоо үч жылда бир жолу өткөрүлгөн. Уруулук коомго башкаруунун демократиялык формасы киргизилген. Бирок жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу колониалдык аскердик администрациянын катуу көзөмөлүндө турган [7, 67-б.]. Жергиликтүү элдерден чогултулган салыктарды болуш жыйнап, падышачылык Россиянын казынасына өткөрүп берген.

Жээнбайдын ашына байланыштуу окуя 1916-жылга туура келет. Ал учурда Исфайрам-Сай аймагы Маргалан уездине караган. Жээнбайдын байлыгына ээ болуу үчүн чөлкөмдөгү белгилүү уруулар топтолушуп, бир күнү түн ичинде байдын боз үйүнө уруулукка киришет. Жээнбайды кийизге орошуп, уруп-согуп кыйнап, байлыгынын кайда катылгандыгын сурашат. Уруулардын биринин үнүнөн буйга уругунан чыккан Курманбек экенин сезип калып, «Бул сенсинби, Курманбек» деп Жээнбай сурайт. Кылышыбыз ашкере болуп калбасын деп уруулар кийизге оролгон Жээнбайга керосин куюшуп, аны күйгүзүп

жиберешет. Чала жан болуп күйгөн Жээнбай эртеси көз жумат. Ошондон кийин чөлкөмдүн миң башчысы же болушу Садир миң башыга уездик башкаруудан урууларды таап, жазалоо буйругу берилет.

Садир миң башы тыкыр иликтөөнүн натыйжасында уюшкан уруулуктун бетин ачат. Бул операцияны ишке ашырууну Жээнбайдын баласы Кадыркулдун атасына аш берген күнүнө пландаштырган. Садир миң башы Исфайрам-Сайдын ичиндеги уруулардын аксакалдарын, билермандарын чакыртып, ар бир уруга өз урууларына кандай жаза берүүнү өздөрүнө тапшырат. Сот иштери 1867 жана 1886-жылдардагы Жоболорго (Положенияларга), ылайык орус мыйзамдары менен катар, жергиликтүү үрп-адат жана диний укук-шариат менен жөнгө салынган. Кыргыздарда сот иштери орус, кыргыз жана ислам мыйзамдары менен аралаш ишке ашырылган. Туркестан крайында орус уездик соту жана аскердик-соттук комиссия иш алып барган. Алар малды күч менен барымтага алганда, орус кызматындагы төрөлөрдү өлтүрүп койгондо, казыналык почтага, транспортторго кол салганда кылмыш ишин ачкан. Тергөөнү сот тергөөчүлөрү, соттор жана алардын жардамчылары жүргүзүшкөн. Орус сотторунун милдетине кирбеген башка кылмыштар боюнча, арыздарды көчмөн элдерде бийлер, отурукташкан калкта казылар, үрп-адат жана шариат жолу менен караган [7, 68-б.].

Жээнбайдын ашына Исфайра-Сай боюндагы бардык эл чакырылат. Ашка келгендердин ичинен уруу аталгандардын он үч кармалып, таш-бараңга алынып өлтүрүлөт, бирок бул ашка уруу аталгандардан Пумдан Туяк ырчынын баласы Ормон, Кароолдон Курманбек келбей калат. Ашта Садир миң башынын бир тууган иниси Турдубайдын да уруулук ишинин бети ачылат. Иниси өлүм жазасынан кутулуу максатында качып баратканда, аны үзөңгү менен башка чаап, атка сүйрөтүп өлтүрүшөт. Кыргызда «Туура бийде тууган жок, туугандуу бийде ыйман жок» деп айтылган макалга тарыхта Садир миң башыга окшогон, өз кызыкчылыгынан элдин кызыкчылыгын жогору койгон инсандарды мисалга алсак болот. Садир миң башы Кокон хандыгында кызмат өтөгөн Жунус бийдин уулу болгон. Аккан арыктан суу агат дегендей, Садир атасынын жолун уланткан. 1898-жылы жергиликтүү волостук шайлоо Оовалда өтүп, көпчүлүк добуш менен Садир миң башы болуп шайланат. Кереге-Таш айылынын тургуну Мырзапаша Маматов аксакалдын айтуусу боюнча, Садир миң башы шайлоодон айылына кайтып келе жатканда Исфайрам дарыясынын күн чыгыш тарабында жаңы мечиттин ачылыш аземи болуп жатыптыр. Миң башыны көргөн аксакалдар «Кана миң башы бизге саламга келеби, же жокпу? Эгер саламга келсе түп сүрөт, кайрылбаса бийликте көпкө турбайт» дешип назар салышат. Садир миң башы дарыяны аты менен кечип өтүп, мечитке кирип, аксакалдар менен намаз окуп, алардын батасын алат [8].

Кокон хандыгы мезгилинде миң башылык эң жогорку аскердик даража болуп, Омор хан тарабынан киргизилип, анын аткарган жумушу ички иштер министри менен мамлекеттик канцлер кызматтарынын ортосундагы милдетти аткарган. Ал хандан кийинки экинчи адам катары эсептелип, аскер башчы гана болбостон, мамлекеттик кызматкер катары хандыктын башка иштерине кийлигишип, маанилүү чечимдерди кабыл алууга түздөн-түз катышкан [9, 158-б.]. Хандыкта миң башы аскердик чоң даража болгондуктан, кыргыздарда падышачылык мезгилинде да миң башы деген наам унутулбай сакталып айтылып келинген. Түндүк Кыргызстанда волосторду башкаргандарды болуш деп аташа, түштүктө мурдагыдай эле миң башы деп атала берген.

Революцияга чейинки тарыхый булактарга таянсак, Кокон хандыгында кылмыш үчүн жазалоонун бир канча түрлөрү колдонулган. Аларга бармагын, кулагын кесүү, көзүн оюп алуу, орго салуу ж.б. Ошону менен катар кеңири тараган жазалоо ыкмасы-ташбараңга алуу болгон. Жаза адамдар көп топтолгон жерлерде ишке ашырылган. Кылмышкердин төшүнө чейин жерге көмүп, жакын жерге таш үйүп, даярдап коюшкан. Биринчи ташты казы ыргыткан, топтолгон эл анын артынан таш ыргытышкан [9, 85-б.]. Падышачылык Россиянын курамында турган учурда да Кокон хандыгы мезгилиндеги жазалоо ыкмаларынын көбү сакталып калган. Буга Жээнбайдын ашындагы чөлкөмдөгү урууларга колдонулган өлүм жазалары күбө. Садир миң башы чөлкөмдү башкарып турган учур оор кез эле. Бир тараптан орус падышачылыгынын оор салыктары, экинчи жагынан ички уруулук бөлүнүүлөр, уруулуктун күчөшү элге азаптарды алып келген. Өзүнүн миң башылык башкаруу жылдарында кыйын сыноолорго туруштук берип, адилет чечимдери менен элдин ынтымагын чындаган. Урууларга өкүм жазасын өзү жалгыз чыгарбастан, өткөн тарыхтагы окуяларды эске алып, уруу аксакалдары менен кеңешип, жаза берүүнү уруу аксакалдарынын өзүнө тапшырышы, Садир миң башынын адилеттүү инсан экендигинен кабар берет.

Туяк ырчынын өлүмү Жээнбайдын ашындагы окуя менен байланышы бар экендиги эл арасында айтылып келет. Ашка келбей калган уруулардын ичинде Туяктын Ормон деген баласы болгон. Пумда жашаган уруу башчылары карынчы уругунан Ташан, чакмак уругунан Ороз, галча уругунан Галдыбайлар чыгышып элди жыйып, Ормон ууруну өлтүртүү жөнүндөгү Садир миң башынын чечимин жарыя кылышат. Алар Ормонду кармап келип, ээн үйгө камап коюшат. Ошондо Туяк акыркы жолу өзүнүн кара чечекей баласы Ормон менен коштошууга уруу башчыларынан уруксат алат. Кучакташып коштошуп жатып, көңүлү чыдабай курч бычакты Ормондун жеңине салып берет. Туяк ырчынын максаты байланган колун эптеп кесип, өлүмдөн кутулуп күн көрөр бекен деген ниет эле. Ормонду өлтүрө турган болушат. Бул ишти ким аткарат? - дешип ойлонушуп калганда Туяктын жакын тууганы Ташан: «Мен өлтүрөм», -

дейт. Чакмактагы мазарга барып өзүнө көр каздырат. Көрдү казып бүткөндөн кийин, Ормон: «Акыркы суранычым колумду бошотуп койгула, өлөр алдында эки рекет намазды окуп алайын, парзды окуп сүннөткө келгенде өлтүрсөңөр, арманым болбос» - деп Ташанга кайрылат [10, 92-б.]. Ташан макул болуп, колун чечет, намазды окуп бүткөндөн кийин, Ормон жеңинен бычакты сууруп чыгып Ташанды өлтүрөт, калган экөө качып кутулушат. «Ташан дүйнөдөн өттү, Ташандын үйүнө тажияга» - деп айылды аралап атты чаап, тага журту Төө-Моюн тарапка качып кетет. Бул окуядан көп өтпөй эле Садир миң башынын буйругу менен Молдо Ысак, Кара-Кыштактан Абдвали жана анын иниси Молдо Кошмураттар Туяк ырчыны кайын журту Төө-Моюндан Үч-Коргонго сыйга чакырышат. Көңүлүндө кири жок Туяк сыйда элдин жарпын жазып, ырдайт. Кайтып келе жатканда Өлагышта Туяк ырчыга сыйрытмак салышып, өлтүрүшөт. Акындын денесин атка сүйрөтүп барып, Исфайрам-Сайдын жээгине корумдап көөм салышат. Белгилүү акындын өлүмү ошентип трагедия менен аяктайт [10, 93-б.].

Буйга уругунан чыккан Курманбек ууруну өлүмдөн алып калган адам Кароолдогу Осмон уулу Тайир эле. Анткени Курманбек ууру анын күйөө баласы болгон. Кароол айылынын тургуну Мупазыл Муратов аксакалдын айтуусу боюнча Жээнбайдын ашы Кароол айылында өтпөй калганына нараазы болгон, буйга уругунун өкүлдөрү ашка келбей коюшат. Анткени Жээнбайдын баласы Кадыркулдун Кароол айылында үч чайханасынын (анын бирөөсү эки кабаттуу) жана эки таш тегирменин болгондугу анын Кароол айылындагы чарбасынын көп экендигин көрсөтөт. Осмон уулу Тайир Маргалан базарынан кайтып келе жатып, Жээнбайдын ашындагы урууларды жазалоо процессине күбө болуп калат. Тайир өз уруусунун таасирдүү адамдарынын бири болгондуктан, Садир миң башы менен кеңешип, Курманбек ууру кармалса, аны өз айылында жазалоого уруксат алат. Тайир айылга кайтып бара жатып, колу байланган Курманбекти, жасоолдор алып келе жаткан жеринен жолуктурат. Аларга Садир миң башы менен макулдашкандыгын айтып, Курманбекти айылга кайтарып барып, уруу башчыларынын жыйынында, эскертүү берип, жанын сактап калган.

Падышачылык Россиянын XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы колониалдык саясатынын натыйжасында кыргыздардын уруулук коомдук түзүлүшү олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Падышачылык Россиянын курамына кошулуу менен жергиликтүү кыргыздар да дүйнөлүк цивилизациянын айлампасына тартыла баштады. Садир миң башыга окшогон инсандар чөлкөмдөгү элдин абат, тынч жашоо кечириши үчүн орус бийлиги менен келишүүчүлүк менен мамиле түзүшкөн.

Макалабызда чөлкөмдүн ошол кездеги тарыхына азын-оолак баа берүү менен айрым тарыхый фактыларды тактоого аракет жасадык.

Адабияттар:

1. Кененсариев Т. Исхак Полот хан (1842-1876-жж.) – Азаттыктын ири күрөшкери. «Тарых жана мурас түр-мөгү». - Бишкек, 2015. - 8-67-бб.
2. Махаева А.М. Казак-кыргыз тарыхынан (XVIII кылымдын экинчи жарымы - XX кылымдын башы). - Бишкек, 2011. - 263-б.
3. Рахманкулов М. Коконду башкарган хандар. Таластан чыккан даткалар. - Бишкек, 2012. - 64-б.
4. Газиев А. Самозванец Пулат-Хан. - Т 2. - Бишкек, 2005. - 272-б.
5. Бобобеков Х. Кулон тарихи. - Ташкент: «Фан», 1996. - 239-б.
6. Магзуни (Зиябидин Максым). Фергана хандарынын тарыхы. - Бишкек, 2007. - 274-б.
7. Ниязов М.А. История Кыргызстана. Часть 2. Кыргызы в составе Кокондского ханства. Российская империя и СССР. - Бишкек, 2011. - С. 344.
8. Галимбетов Н. Жунус бий жана Садир миң башы. (Эл жарчысы). - Кадамжай, 2016. - №37-38.
9. Алымбаев Ж. Кокон хандыгы жана Нүзүп миң башы. – Бишкек: «Турар», 2015. - 239-б.
10. Туяк ырчы. - Бишкек, 2016. -144-б.

Рецензент: д.и.н., профессор Каратаев О.
